

ՀԵՂԻՆԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Վանաձորի Հովհաննես Թումանյանի
անվան պետական համալսարան
Բան. գիտ. թեկն., դոցենտ
melkonyan.h.a@gmail.com

ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏԸ՝ ԵՂԻՇԵ ՉԱՐԵՆՑԻ ՉԱՓԱԾՈՑՈՒՄ

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. հարաբերական նորաբանություն, գրաբարյան բառեր, Ե. Չարենցի չափածոն, բառակազմական կաղապար, չարենցյան հնարավոր վերաստեղծումներ:

Ключевые слова и выражения: относительный неологизм, слова грабара, поэзия Е. Чаренца, словообразовательная модель, возможные воссоздания Е. Чаренца.

Key words and expressions: Relative neologism, Grabar words, poetry of E. Charents, word-formation model, possible recreations of E. Charents.

Գրաբարյան բառաթերքը, օժտված լինելով բանաստեղծական պատկերավորությամբ և հնչեղությամբ, եղել և մնում է հայ գրականությունը, հատկապես՝ բանաստեղծությունը, սնող հարուստ և գրավիչ ակունք՝ այդ մասին բազում խոստովանություններով, ինչպես²՝ *«Օգտվենք եվրոպական լեզուներու նորանոր ու թարմ արտահայտություններեն, բայց չմոռանանք գրաբարին հոռոթի շտեմարաններեն օգտվիլ մանավանդ: Ինչո՞ւ մեր հացը գետին ձգենք ու մուրացիկ, ուրիշի հետեն վազենք»* (Մ. Մեծարենց): *«Գրաբարը.... ոսկի է, դա լեզու չէ, այլ երկնային երաժշտություն, պերճություն, ուժ, ճկունություն....»* (Վ. Տերյան):

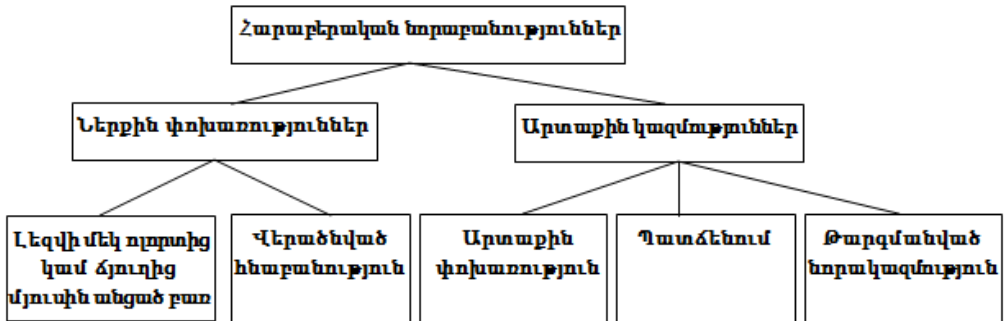
Լեզուն անընդհատ ձգտում է նոր ձևերի, իսկ այդ հարցում հաճախ գործում է «նորաձևության» մեջ ընդունված դրույթը, թե լավագույն նորը վաղուց մոռացված հինն է: Բառի և ոճի նորարարական փնտրտուքի մեջ պատահական չէ, որ գրողներն իրենց հայացքն ուղղում են լեզվի՝ պատմական փուլերին՝ վերածնելով բառեր ու բառաձևեր, երբեմն՝

¹ «Գրաբարյան բառաշերտ» ասվածը խիստ հարաբերական է, քանզի գրաբարյան բառարաններում վկայված բառերի շարքում կարող են լինել նաև համագրական բառեր՝ լեզվի բոլոր փուլերում շատ կամ քիչ ակտիվությամբ դրսևորվածներ, ուստի այստեղ քննվող բառապաշարը նախընտրելի է դիտել *գրաբարյան բառարաններում վկայված բառեր*:

² <http://www.lezu.am/?p=1156> (հասանելի՝ 12.01.2022)

շարահյուսական կառույցներ: Վերածնված բառը գնահատվում է որպես «հարաբերական նորաբանություն» նրա՝ «ներքին փոխառություն» կոչվածի ենթատեսակ³:

Գծապատկեր 1-ին: Հարաբերական նորաբանությունների տեսակները

Քննության առնելով Չարենցի չափաձույում⁴ տեղ գտած հեղինակային նորաբանությունները՝ նախնական ընտրանքում, որ ձևավորել էինք ենթադրելի նորաբանություններից, բառարանային գտման արդյունքում, ի թիվս այլ հիմքերով կրճատված բառերի, բացահայտեցինք մի ստվար բառաշարք, որ վկայված է գրաբարյան բառարաններում⁵, ինչն էլ շարժառիթ և հիմք դարձավ սույն հոդվածի համար: Այստեղ անդրադառնալու ենք այդ բառերի քննությանը՝ փորձելով առանձնացնել այնպիսիք, որ առաջին

³ Ст' у Лингвистический энциклопедический словарь, Москва, 1990, էջ 331:

⁴ Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հատոր 1-3, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1986/ 440 էջ, 1986/ 416 էջ, 1987/ 544 էջ:

⁵ Բառարանների տվյալները նշված են օրինակներին կից՝ հապավումներով, որոնց հաջորդում են կոտորակով բերված հատորը և էջը (գծից ձախ՝ հատորը, աջ՝ էջը), մենահատոր լինելու դեպքում՝ միանգամից էջը (**ՆՀԲ** – *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի*, Ալեքիքեան Գ., Սիւրմելեան Խ., Ալգերեան Մ., Տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1836-1837; **ԱԲ** – *Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի*, Ալգերեան Մ., Ճելալեան Գ., Սուրբ Ղազար, Վենետիկ, 1865; **ՆՀԲԶԲ** – *Գրաբարի բառարան. Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր*, Լ. Հովհաննիսյան, Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2010; **ԺԲԲ** – *Ժամանակակից հայերենի բացատրական բառարան*, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1969-1980, **ԱՀԲԲ** – *Արդի հայերենի բացատրական բառարան*, Է. Աղայան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1976, **ՀԲԲ** – *Հայերեն բացատրական բառարան*, Սո. Մալխասյանց, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 1944-1945, **ՄՀԲ** – *Միջին հայերենի բառարան*, Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2009:

անգամ վերաշրջանառվել են Չարենցի կողմից⁶: Գրաբարյան բառաշերտի մեր ընտրանքը կազմել է 274 բառ կիրառված գրաբարյան բառարաններում վկայված իմաստներով (188 ածական, 35 գոյական, 32 մակբայ, 19 բայ): Դրանցից այնպիսիք, որոնց համար նախաշարենցյան⁷ վկայություններ չենք գտել, առանձնացված են ընդգծումով, ու հենց դրանք են, որ կարող են համարվել *հարաբերական հեղինակային նորաբանություններ*: Մեր ընտրանքի վերլուծությունը՝ ըստ խոսքի մասերի և բառակազմական կաղապարների՝ ունի ստորև բերվող պատկերը:

1. ԱԾԱԿԱՆ

Մեր ընտրանքում ածականները նկատելիորեն գերակշռել են՝ 188 բառ (68,6%): Դրանց բառակազմական կաղապարները 13-ն են⁸՝ «**Ա+հ+Ա**» – 75, «**ա+Ա**» – 52, «**Ա+ա**» – 20, «**Ա**» – 9, «**ա+Ա+ա**» – 8, «**Ա+ա+ա**» – 7, «**Ա+Ա**» – 6, «**Ա+հ+Ա+ա**» – 5, «**ա+Ա+ա+ա**» – 2, «**Ա+Ա+ա**» – 1, «**ա+Ա+Ա**» – 1, «**Ա+ա+հ+Ա**» – 1, «**ա+Ա+հ+Ա**» – 1: Ինչպես երևում է, **Ա+հ+Ա** կաղապարը գերակշռում է՝ ածականների ընդհանուր թվի 39,9%-ն է, բարդ բառերի՝ 92,6%-ը: Այս կաղապարը հաճախադեպ է ոչ միայն մեր ընտրանքում, ոչ միայն գրաբարյան ածականների համար, այլև գրաբարյան բառաբարդման կաղապարներում առհասարակ. «*Գործառական բեռնվածության տեսակետից բառաբարդման կաղապարների մեջ բացարձակ գերակշռություն ունի: Իր բոլոր ենթակաղապարներով այն կազմում է գրաբարի բարդությունների 67,2 %-ը*»⁹:

Ածականներից 88-ը (46,8%) ածանցավոր բառեր են, 81-ը՝ բարդ (43%), 9-ը՝ արմատական (4,8%): Ածանցավոր ածականների շարքում գերակշռել են **ան-** նախածանց ունեցողները՝ մոտ 68% (60 կազմություն), բոլոր ածականների 31,9%-ը:

Ածականների շարքում նկատվել են նույն բաղադրիչներով օրինակներ: Այսպես՝ **հուր** – 9 (*անհուր, հրաբորբ, հրածին, հրակեզ, հրանման, հրաշեկ, հրաշունչ, հրավառ, հրատոչոր*), **ոսկի** – 8 (*ոսկեթև, ոսկեծաղիկ,*

⁶ Այս հարցում մեզ համար կողմնորոշիչ են եղել nayiri.com կայքում բերված բառարանները՝ նվիրված հայերենի պատմության բոլոր շրջափուլերին, բարբառներին, 2 գրական ճյուղերին, ինչպես նաև՝ ԱՐԵՎԱԿ-ի պաշարները:

⁷ Այստեղ և հաջորդիվ «նախաշարենցյան» բառով նկատի ենք առնելու միայն «աշխարհաբարյան» շրջանը:

⁸ Կաղապարների բաղադրիչների նշանակություններն են՝ **Ա** – արմատ (հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ), **ա** – ածանց, **հ** – հոդակապ (նաև՝ *ի* վերջնահնչյունին ձուլված), **շ** – շաղկապ, **վ** – վերջավորություն:

⁹ Հովսեփյան Լ., Գրաբարի բառակազմությունը, Երևան, 1987, էջ 95:

նսկեկազմ, նսկեկար, նսկեհատ, նսկենկար, նսկերիզ, նսկեքանդակ), **լու(յ)ս** – 5 (լուսազարդ, լուսակերտ, լուսաճեմ, լուսնահար, լուսնային), **բազում** – 4 (բազմախոս, բազմախորհուրդ, բազմահմուտ, բազմահոծ), **հողմ** – 4 (հողմակոծ, հողմաձայն, հողմային, հողմավար), **հանճար** – 4 (անհանճար, աստվածահանճար, մեծահանճար, հանճարեղագույն), **ձայն** – 4 (նորաձայն, ողբաձայն, վիշապաձայն, քաղցրաձայն), **մահ** – 4 (մահահոտ, մահաշունչ, մահառիթ, մահատիպ), **աշխարհ** – 3 (աշխարհային, աշխարհաշեն, աշխարհավեր), **բավ** – 3 (անբավ, անբավական, ինքնաբավ), **բեր** – 3 (անբեր, կենսաբեր, ցրտաբեր), **բորբ** – 3 (բորբոք, հրաբորբ, հրաբորբոք), **գարդ** – 3 (աստեղազարդ, զարդարուն, լուսազարդ), **խավար** – 3 (խավարակոտ, խավարամած, խավարամուրթ), **մեծ** – 3 (մեծահանդես, մեծահանճար, մեծաշուք), **չար** – 3 (անչար, չարաղետ, չարաշուք), **ահ** – 2 – (ահաբեկ, ահեղագոչ, անահ), **աղետ** – 2 (աղետավոր, չարաղետ), **աստղ** – 2 (աստեղազարդ, աստղանկար), **աստված** – 2 (աստվածահանճար, աստվածավախ), **արեգ** – 2 (արեգակնական, արեգնափայլ), **արքա** – 2 (արքայանիստ, լռանիստ), **բեկ** – 2 (ահաբեկ, սրտաբեկ), **բոց** – 2 (անբոց, բոցակեզ), **երկին** – 2 (երկնահաս, երկնուղեշ), **թն** – 2 (անթն, սրաթն), **իմ(ան)** – 2 (անիմանալի, անիմաց), **ինքն** – 2 (ինքնաբավ, ինքնախոհ), **խոհ** – 2 (անխոհ, ինքնախոհ), **խոս** – 2 (բազմախոս, թոթովախոս), **խորհ** – 2 – (անխորհուրդ, բազմախորհուրդ), **ծին** – 2 (դյուրածին, հրածին), **կեզ** – 2 (բոցակեզ, հրակեզ), **հոգի** – 2 (անհոգի, հոգեվար), **մարդ** – 2 (անմարդ, մարդակերպ), **միշտ** – 2 (մշտահողով, մշտաբորբոք), **նկար** – 2 (աստղանկար, ոսկենկար), **շունչ** – 2 (հրաշունչ, մահաշունչ), **շուք** – 2 (մեծաշուք, չարաշուք), **սեր** – 2 (անսեր, անսիրելի), **սիրտ** – 2 (միասիրտ, սրտաբեկ), **ուղի** – 2 (անուղի, երկնուղեշ), **փակ** – 2 (անփակ, պարփակ), **փայլ** – 2 (արծաթափայլ, արեգնափայլ):

Վերջաձանցավոր ածականների շարքում գրանցվել է 23 անուն եզրային ածանց՝ հիմնականում մեկական օրինակով (**-այլի**, **-ակ**, **-ակի**, **-ավոր**, **-ար**, **-աց**, **-գույն**, **-եղեն**, **-իչ**, **-հար**, **-մած**, **-յա**, **-ու**, **-վար**): Բազմակի դրսևորում ստացածներն են՝ **-ական** (8), **-ային** (4), **-(ել)ի**, **-ոք**, **-ուն**, **-ուրդ** (3), **-ո**, **-ոտ** (2): Իսկ **-յալ** ածանցով 18 օրինակները ներկայացված են ստորև՝ առանձին ենթավերնագրի տակ: Ածականների օրինակները՝ ըստ բառակազմական կաղապարների՝

1. «**Ա+հ+Ա**» – **ախտաժեւ**¹⁰ [հուր]¹¹ – 1/181¹² (ՆՀԲ 1/17), **ահաբեկ**^{*13} [մնալ] –

¹⁰ Այս և մյուս ընդգծված օրինակները հնարավոր չարենցյան վերստեղծումներ են:

¹¹ Քառակուսի փակագծերում տրված է բառի մանրահամատեքստը:

1/380, [ունևորներ] – 1/382, [կյանք] – 3/299 (ՆՀԲ 1/28), **աշխարհաշեն** [պայքար] – 2/166 (ՆՀԲ 1/263), **աստեղագարդ** [երկին] – 3/441 (ՆՀԲ 1/318՝ ածական և մակբայ), (ԱԲ 120՝ ածական), **աստղանկար** [գիշերներ] – 3/477, [իմ հոգին] – 1/183, [տրտմության հեռուն] – 1/54 (ՆՀԲ 1/320), **աստվածահանճար** [մեր ազգը] – 1/331 (ՆՀԲ 1/325), **աստվածավախ** [ժողովուրդը] – 3/42 (ՆՀԲ 1/329), **ատամնաթափ**¹⁴ [մի մարդ] – 3/384, 3/385, **արեգնափայլ** [բարձունքներ] – 3/100 (ԱԲ 135), **արծաթափայլ** [հայելի] – 1/184 (ՆՀԲ 1/361), **արյունալից** [աչքեր] – 1/360 (ՆՀԲ 1/359), **արքայանիստ** [Մոսկվա] – 1/377 (ՆՀԲ 1/385), **բազմահմուտ** [քարոզչություն, ձեռքեր] – 3/102, 103 (ՆՀԲ 1/409), **բազմահոծ** [շարքեր] – 1/332 (ՆՀԲ 1/409), **բազմախոս** [պոետ] – 3/110 (ՆՀԲ 1/406), **բոցակեզ** [շունչ] – 2/18, [աչքեր] – 2/29 (ՆՀԲ 1/509), **գիսախոիվ** [թափառում] (Կոմիտասի մասին) – 3/302 (ՆՀԲ 1/556), **դյուրածին** [երգեր] – 3/48 (ԱԲ՝ «դյուրածին», 249, ՆՀԲ՝ «դյուրածնունդ», «հեշտածին» 1/631), **երկնահաս** [ճիչեր] – 3/64 (ՆՀԲ 1/696), **թոթովախոս** [երգերը մեր] – 2/267 (ՆՀԲ 1/816), **ինքնաբավ** [աշխարհներ] – 3/150 (ՆՀԲ 1/855), **ինքնախոս** [մոգ] – 3/331 (ՆՀԲ 1/857), **լուսագարդ** [հուշեր] – 1/170, [ճանապարհ] – 3/49, [լապտեր] – 1/154 (ՆՀԲ 1/897), **լուսակերտ** [ցնորք (մոյլ միջնադարյան գիշերը)] – 3/197 (ՆՀԲ 1/898), **լուսաճեմ** [երագանք] – 1/274, [երագներ] – 1/82 (ՆՀԲ՝ «լուսի ճամուկով, լուսագետտ» 1/546), **լուանիստ** [գիշեր] – 1/260, [հոգիս] – 1/22 (ՆՀԲ 1/904), **խավարակոտ** [ղաշտը] – 1/359, [զանգված] – 1/361, [հոգիներ] – 1/360 (ՆՀԲ՝ 1/934), **խավարամուք** [զանգված] – 1/359 (ՆՀԲ 1/934), **խատամիտ** [ոգի] – 2/272 (ԱԲ 395), **ծիրանեզույն** [լույսը Արարատյան արևի] – 3/47, [ֆոն] – 3/41 (ՆՀԲ 1/1017), **ծովածավալ** [արյուն] – 3/449 (ՆՀԲ 1/1024), **կարմրագետտ** [դահիճ] – 1/233 (ՆՀԲ 1/075), **կենսաբեր** [մոխիր (Կոմիտասի մասին)] – 3/306, [մրրիկ] – 3/111

¹² Օրինակին կից բերված թվերը հղում են բնագրին. կոտորակի գծից ձախ հատորն է, աջ՝ էջը:

¹³ Աստղանիշով ածականները գուցա հեռաբար մակբայական կիրառություն ունեցողներն են: Աստղանիշները դրված են նաև մակբայների հատվածում: Սրանք մեր ընդհանուր ընտրանքում հաշվվել են առանձին քանակով՝ 2-ական: Հոդվածում ածական-մակբայ տարբերակման հիմքում դրված է շարահյուսական սկզբունքը, ինչը նախընտրելի է հատկապես գեղարվեստական խոսքի դեպքում՝ անսպասելի հեղինակային կիրառություններ բովանդակող:

¹⁴ Այս իմաստով Վ. Թեքեյանն էլ ունի: Գրաբարում այն եղել է «ատամնաթափ լինել» հարադրության մեջ (ՆՀԲ 1/334, ԱԲ 128) կամ գոյական՝ «ատամ հանող գործիք» իմաստով (ԱԲ 128): «Ատամները թափված» իմաստով բառը վկայված է նաև միջին հայերենի բառարանում (ՄՀԲ 82), որտեղ և գործիքի համար ներկայացված է այլ բառ՝ «ատամնահան»:

(ՆՀԲ 1/1088), **կորաքամակ** [մանրանկարիչներ՝ հոգևոր գրքեր ծաղկող] – 3/196 (ՆՀԲ՝ «կորաքամակություն» 1/1119), **հաճոյակատար** [ձեռքեր] – 3/374 (ՆՀԲ 2/10), **հոգեվարք*** [լույսը] – 1/32, [կրակներ] – 1/29 [հոգու աչքեր] – 1/88, [երազ] – 1/38 (ՆՀԲ 2/112), **հողմակոծ** [ծով] – 1/309, [օրեր] – 2/18, [հոգիս] – 2/32 (ՆՀԲ 2/117), **հողմաձայն***¹⁵ [տաղեր] – 3/106 (ՆՀԲ ածական 2/118), **հրաբորբ** [օրեր] – 3/292 (ՆՀԲՉԲ 175). նախորդող բառարաններում՝ միայն «հրաբորբոք», **հրածին** [անցյալը հայրենիքիս] – 3/52, [Վահագն] – 1/317 (ՆՀԲ 2/130), **հրակեզ** [ակնարկներ] – 1/178, [զինի] – 3/99, [տարփանքներ] – 1/180 (ԱԲ 508), **հրավառ** [ամառ] – 1/264, [արև] – 1/28, [հեշտություն] – 1/60, [հեռուն աշխարհի] – 3/111 (ՆՀԲ 2/138, ԱԲ 518), **հրանման** [ամառ] – 1/264 (ԱԲ 516), **հրաշեկ** [ալիքները լճերի] – 1/58, [աղաղակ] – 1/380, [հրոտ, ~¹⁶ ոսկին արևի] – 1/59 (ՆՀԲ 2/136), **հրաշունչ** [երգ (աշխարհը)] – 1/107, [քամի] – 1/107, [հոսանք՝ հոգուց անցնող] – 1/120 (ՆՀԲ 2/136), **հրատոչոր** [հոգի] – 2/168 (ՆՀԲ 2/139), **ձյունածեծ** [կուրծք] – 3/209 (ՆՀԲ 2/158), **մահահոտ** [հատակ] – 1/180, [զենքեր] – 2/294, [արշավանք] – 3/17 (ՆՀԲ 2/196), **մահաշունչ** [զրահներ] – 3/66 (ՆՀԲ 2/196), **մահատիպ*** [ջահեր] – 3/64 (ՆՀԲ 2/197), **մարդակերպ** [դներ] – 3/62 (ՆՀԲ 2/220), **մեծահանդես** [արվեստներ] – 3/99 (ՆՀԲ 2/237), **մեծահանճար** [էջը մեր անցյալի] – 3/213 (ՆՀԲ 2/237), **մեծաշուք** [պալատներ] – 1/375 (ՆՀԲ 2/239), **միասիրտ**, **միաձույլ** [դաշինք] – 3/171, [միասիրտ ես դու (մարդ արարածը)] – 2/96 (ՆՀԲ 2/272), **մշտահողով** [քառս] – 1/260, [բույր] – 3/195, [բնություն] – 3/198 (ԱԲ 569), **նորաձայն** [ոգի] – 3/277 (ՆՀԲ 2/443), **նորաձայն** [երգեր] – 1/228 (ՆՀԲ 2/506), **ոսկերթ** [թռչուն] – 1/413, [խաչ] – 1/59 (ՆՀԲ 2/518), **ոսկեծաղիկ** [ասուլ] – 1/47 (ՆՀԲ 2/518), **ոսկեկազմ** [գրքեր] – 3/390 (ՆՀԲ 2/518), **ոսկեկար** [քող] – 3/73 (ՆՀԲ 2/518), **ոսկեհատ** [հատիկ] – 3/172 (ԱԲ 650), **ոսկենկար** [դեմքը արև-արքայի] – 1/58 (ՆՀԲ 2/519), **ոսկերիզ** [քաղաք] – 2/16, [թերթ] – 3/43 (ՆՀԲ 2/520), **չարաշուք** [խոհեր] – 3/45 (ՆՀԲ 2/569), **ջլապինդ** [ձեռքեր] – 3/98 (ՆՀԲ 2/674), **սրբատաշ** [բառեր] – 3/207 (ՆՀԲ 2/761), **սրտաբեկ*** [ժպիտ] – 1/120 (ՆՀԲ 2/763), **սրաթև** [թռչել] (հովը) – 1/110 (ՆՀԲ 2/756), **վիշապաձայն** [բուք] – 1/228 (ՆՀԲ 2/824), **տարամերժ** [դեմք] – 2/288 (ՆՀԲ 2/854), **ցրտաբեր** [քամի] – 1/65 (ՆՀԲ 2/920), **փրփրադեզ** [տաղեր] – 3/106 (ՆՀԲ 2/965), **քաղցրաձայն** [Ահո] – 1/325 (ՆՀԲ 2/974):

2. «ա+Ա» – **անահ*** [բանակներ] – 1/391, [խանդ] – 2/19, [բազմություններ] – 2/295, [հարկատու] – 3/352 (ՆՀԲ 1/104), **անայլալ*** [երանություն] – 3/297

¹⁵ ԺԲԲ-ում այս բառի տակ կոպիտ սխալ կա. բերված է Գ. Էմինից հատված (դա ավելի ուշ է գրվել)՝ որպես հեղինակ նշված Ե. Չարենցին:

¹⁶ Ալիքաձև նշանը փոխարինում է օրինակ բառին:

(ՆՀԲ 1/106), **անանց** [կյանք] – 1/29 (ՆՀԲ 1/107), **անանուն** [կարոտ] – 1/158 (ՆՀԲ 1/107), **անարև** [երկինքներ] 1/102, [աչքեր] – 1/306, [խուղեր] – 3/106, [ճորտություն] – 3/109 (ՆՀԲ 1/115), **անբավ** [կարոտ] – 2/28 (ՆՀԲ 1/121), **անբեր** [կյանք] – 1/87, [սուտ / երկիր] – 1/45 (ՆՀԲ 1/122), **անբոց** [մորմոր] – 1/274, **անբոց** [սրտեր] – 2/196, [ուղի] – 3/31 (ՆՀԲ 1/123), **անգաղափար** – [պատմական քայլեր] – 3/31 (ՆՀԲ 1/124), **անգետ** [ժողովուրդ] – 3/8, [իմ երգին] – 3/455 (ՆՀԲ 1/125), **անգյուտ** [սիրտ] – 3/443 159 (ՆՀԲ 1/127), **անգո** [անիվն օրերիս] – 1/412, [առավոտ] – 3/31, [հրաշք] – 2/41, [Երկիր Նաիրի] – 1/418, [պատկեր ռամիկ կյանքի] – 3/7, [տեսիլ] – 2/99, [տառապանք] – 2/306, [նախահայր] – 3/31, [հերոս] – 3/159 (ՆՀԲ 1/127), **անել** [վանդակ]¹⁷ – 1/33՝ «եղբ, փրկություն չունեցող»¹⁸, [օրեր] – 1/130, [կրակ] – 1/335, [կյանքը քար] – 1/352, [ճանկեր] – 2/32, [տրտունջ] – 3/72, [բանտ] – 3/529 Թ¹⁹ (ՆՀԲ 1/138), **աներջանիկ** [դառնություն] – 3/188 (ՆՀԲ 1/142), **անե** [աշխարհ] – 1/315, [դառնալ] – 2/97, 98 [լինել] (ՆՀԲ 1/146) (ՆՀԲ 1/146), **անժպիտ** [կյանք] – 3/441, [ուղի] – 3/31 (ՆՀԲ 1/153), **անթաղ** [դի] – 1/314, [մնալ] – 1/310 (ՆՀԲ 1/150), **անթև** [ժպիտ] – 1/416 (ՆՀԲ 1/151), **անիդ** [տարփանք] – 4/433, [ժպիտ] – 3/536 Թ (ՆՀԲ 1/154), **անինչ** [հոգի] – 3/326 (ՆՀԲ 1/155) «չքավոր» իմաստով, **անկեզու*** [գրաստ] – 2/15 (ՆՀԲ 1/156), **անլուր** [սիրտը] – 1/274 (ՆՀԲ 1/157), **անխոհ*** [խաղաղություն] – 3/454 (ՆՀԲ 1/161), **անխոց** [հերոսներ] – 3/125 (ՆՀԲ 1/163), **անկար*** [խանդ ձերունու] – 2/31, [ժողովուրդ] – 3/8, [մարմինը] – 3/459, [մարդուկներ] – 3/483 (ՆՀԲ 1/171), **անկոխ** [բարձունքներ] – 3/328 (ՆՀԲ 1/175), **անհանձար** [հին] – 3/39 (ՆՀԲ 1/180), **անհոգի** [զիշեր] – 1/188 (ՆՀԲ 1/188), **անհարազատ** [լինել հոգուն] (երգերը, ժպիտները) – 1/179 (ՆՀԲ 1/182), **անհուր** [իրիկնաժամ] – 1/274, [սիրտ] – 3/70 (ԱԲ 72), **անձանձիր** [պատվիրան] – 3/333 (ՆՀԲ 1/190), **անդեկ** [հայ ժողովրդի պատմական քայլեր] – 3/31 (ՆՀԲ 1/197), **անձանապարհ** [հեռուներ] – 3/32 (ՆՀԲ 1/197), **անձատ** [երագանք] – 3/34, [հանձար] – 3/100, 3/206, [հմայքը ողկույզի] – 3/104, [մահ Օհանի զարմին] – 3/30 (ՆՀԲ 1/198), **անմարդ** [փողոց] – 1/248, [բուվար] – 1/21, [գյուղեր] – 1/372 (ՆՀԲ 1/200), **անմարմին*** [տեսիլ] – 1/20, [դու – ~] – 1/272 (ՆՀԲ 1/201), **անմեկին** [օր] – 1/16 (ՆՀԲ 1/202), **անմեռ** [ուղի] – 3/49, [հեղինակ] – 3/135, [արվեստ] – 3/197 (ՆՀԲ 1/203), **անմինչ** [սերմնացան] – 3/323 (ՆՀԲ 1/211), **անշեղ** [ձեռք] – 2/19 (ՆՀԲ 1/214), **անջինջ** [էջեր] – 3/36 (ՆՀԲ 1/232), **անուղի*** [մութ հավերժի] – 1/398 (ՆՀԲ 1/220), **անսիակ**

¹⁷ Այս կիրառությունը հանգով է թելադրված՝ *նա էլ – անեղ*:

¹⁸ Նույն իմաստով «անդուռ» բառն էլ է հաճախ օգտագործում, որ Ա. Բասիակյանից է:

¹⁹ Թ-ն թարգմանական օրինակ է նշանակում՝ թարգմանություն արված Չարենցի կողմից:

[հայացքներս] – 1/15 (ՆՀԲ 1/251), **անչար** [գովքը զինու] – 3/104 (ՆՀԲ 1/223), **անսեր** [ընկած լինել] – 2/34 (ՆՀԲ 1/235), **անսուտ** [կապույտում] – 1/49, [երազ] – 1/8 (ՆՀԲ 1/237), **անտես*** [ուրու] – 1/35 (ՆՀԲ 1/245), **անփառ** [վախճան] – 3/378 (ՆՀԲ 1/251)՝ «անշուք» և այլ իմաստներով. այստեղ՝ «անշուք», **անփոխ** [ժապավեն] – 3/533 Թ (ՆՀԲ 1/252), **առկայծ**²⁰ [իմ արյամբ առկայծ արեգակ] – 3/451 (ՆՀԲ 1/356), **պարփակ** [գոյության ~ ճախրում] – 1/293 (ՆՀԲ 2/644):

3. **«Ա+ա»** – **աղետավոր** [օրեր] – 2/254 (ՆՀԲ 1/39), **անրջական** [կարոտ(ներ)] – 1/10 (ՆՀԲ 1/248), **աշխարհային** [չարը / բարին] – 1/12 (ՆՀԲ 1/263), **արգո** [գործող անձեր] – 3/139 (ՆՀԲ 1/345), **բորբոք** [հայացքներ] – 1/148, [ուղեղ] – 1/307, [լինելով գալու են] – 2/18, [հուր] – 3/309 (ՆՀԲ 1/507), **գարնային** [օր] – 2/314 (ՆՀԲ 1/531), **եղերական*** [կերպարանք] – 2/311 (ՆՀԲ 1/654), **եռանդոտ** [երգ] – 3/96 (ՆՀԲ 1/662), **զվարթուն*** [լույս] – 3/212 (ՆՀԲ 1/744), **խավարամած** [աչքերով] – 1/359 (ՆՀԲ 1/934), **հատու** [կրակները քո] – 1/273, [երգ] – 2/216 (ՆՀԲ 2/58), **հարսնական** [դեմք] – 1/59 (ՆՀԲ 2/67), **հողմային** [օրեր] – 1/363 (ՆՀԲ 2/118), **հողմավար** [օրեր] – 1/367, [ամենը] – 2/213 (ՆՀԲ 2/118), **մթաք** [երգ] – 1/276 (ՆՀԲ 1/260), **մոմեղեն** [դեմք] – 3/69 (ՆՀԲ 2/296), **ջերմոտ** [հերկեր] – 3/102 (ՆՀԲ 2/673), **ռոշնական** [պտուղը առաջին սիրո] – 3/185՝ «փայլուն, լուսավոր» իմաստով (ՆՀԲ 2/681), **քախճանական**²¹ [դար] – 3/5 (ՆՀԲ 2/903). «խրախճանական» բառն է՝ հնչյունի անկմամբ, **փշա** [պսակ] – 3/283 (ՆՀԲ 2/944):

4. **«Ա+ա+ա»** – **արեգակնական** [հանճար] – 3/49 (ՆՀԲ 1/351), **գալարուն** [մեջքեր] – 2/31, [մազեր] – 3/67 (ՆՀԲ 1/522), **գարդարուն** [քերթությամբ] – 3/166, [սին հույսերով] – 3/288 (ՆՀԲ 1/719), **լուսնային**²² [իմ հեռուն] – 1/32

²⁰ Այս բառը գրաբարյան բառարաններում վկայված է միայն որպես ածական, մինչդեռ աշխարհաբարի 2-րդ շրջափուլում այն հանդիպում է գոյականական կիրառություններով (Ա. Շիրվանզադե/ «Ժայռ», 1908.11.16 N 85), իսկ ժամանակակից հայերենում՝ գուգահեռաբար 2 խոսքի մասերով: Չարենցյան 3 կիրառություններից այս մեկը ածական է, իսկ մյուս 2-ը՝ գոյական: Վերջիններս խիստ հարաբերականորեն ընդգրկել ենք ընթացիկ բաժնի գոյականների շարքը, հարաբերականորեն, քանի որ գրաբարյան իմաստով չեն, բայց «Բմաստային նորաբանություններ» բաժնում էլ չէինք կարող դնել, քանի որ բառիմաստն ընդլայնվել է մինչ Չարենցը:

²¹ Տարժամանակյա տեսանկյունից՝ *ճան*-ը ածանց է, համաժամանակյա տեսանկյունից՝ արմատի մաս:

²² Գրաբարյան բառարաններում վկայված գոյականական և ածականական իմաստներից նախաչարենցյան կիրառություններում հանդիպում է միայն գոյականը՝ «լուսնոտ» իմաստով:

(ՆՀԲ 1/902), լուսնահար [սիրտ] – 1/275, [տխրություն] – 2/43, [քաղաքները] (ՆՀԲ 1/902), հանճարեղագույն²³ [հեղինակ] – 3/145 (ՆՀԲ 2/46), վիրավորիչ [է] – 3/509 Թ (ՆՀԲ 2/825):

5. «ա+Ա+ա» – անբավական [բանվորի դեմք] – 3/258 (ՆՀԲ 1/121), անեզրական²⁴ [Նևան] – 2/271, [սերմ] – 3/208, հեռու – 3/216, աշխարհ – 3/379, արտ – 3/452, կարոտ – 3/454, տխրություն – 3/484, ուժ – 3/11, քաղց – 2/209 (ՆՀԲ 1/138), անժաման²⁵ [ընկեր] – 3/320 (ՆՀԲ 1/152), անժողովուրդ [արքաներ] – 3/33 (ԱԲ 58), անխնաց [երթ աշխարհային] – 3/318 (ՆՀԲ 1/155), անխորհուրդ [մարդ] – 3/332 (ՆՀԲ 1/162), անկշռելի* [խոհր; Սոնետ]²⁶ – 3/411 (ՆՀԲ 1/175, ԱԲ 67)՝ «անչափելի շատ» իմաստով, անսիրելի [հայելու մեջ պատկերը] – 1/184 (ՆՀԲ 1/235):

6. «Ա» – ամա [բուլվարներ] – 2/213, 2/292, [հոգիներ] – 3/114, [ուղիներ] – 3/296, 329, 399 (ՆՀԲ 1/51), ընտել [եռոտանուն] – 3/484 (ՆՀԲ 1/784), կարկամ* [դղյակ] – 1/30, [սրտեր] – 1/302 (ՆՀԲ 1/1071), կարկառ [հնչյուն] – 1/322 (ՆՀԲ 1/1071), հիր [երգեր] – 1/287, [զոհ] – 1/295 (ՆՀԲ 2/100), ձույլ [զանձեր] – 3/14 (ՆՀԲ 2/160), ռդդ²⁷ [հորդաներով] – 3/281, [բանվորներով] – 2/133, 2/230 (ՆՀԲ 2/508), ոսին²⁸ [անխոհություն] – 3/3 (ՆՀԲ 2/518), ասատ [հայացք] – 3/528 Թ (ՆՀԲ 2/696):

7. «Ա+Ա» – աշխարհավեր [երազ(ներ)] – 1/299, 360, [թույն] – 1/334

²³ Ածականի գերադրական աստիճանը, բնականաբար, բառաձև է, և այս շարքում ներկայացված է պայմանականորեն՝ հաշվի առնելով *-գույն* ածանցի երկբնույթ լինելը:

²⁴ Բառարանային բացատրությունն է՝ «շատ, շատ երկար, հավիտենական՝ աներբ, տարփայի», օրինակներում՝ «անեզրական Նևա/ հեռու/ աշխարհ/ արտ/ կարոտ/ տխրություն»-ում «շատ երկար, անսահման, անչափելի» իմաստն է, «անեզրական սերմ/ ուժ»-ում՝ «անսպառ» իմաստը, «անեզրական քաղց»-ում՝ «հավիտենական» իմաստը:

²⁵ Հնարավոր է՝ արևելահայերենում առաջինը Չարենցը կիրառած լինի:

Արևմտահայերենում կիրառել է նաև Մեծարենցը:

²⁶ Հետաքրքիր է, որ «անկշռելի» բառը չարենցյան բոլոր օրինակներում կապակակցվում է խորհելու հետ: Իսկ այս օրինակում «անկշռելի խոհ» ասվածը վերաբերում է Գողգոթա բարձրանալիս իր հոգին համակելիք խոհին՝ ինքը որպես Հիսուս, թե՛ որպես Հուդա է հասել այդտեղ:

²⁷ «Ռդդ»-ը մեզ հանդիպած բոլոր կիրառություններում բայանվանական դարձվածի գերադաս անդամ է:

²⁸ «Սին» բառի գրաբարյան բառատարբերակի վերականգնում: Արևելահայերենում առաջինը թերևս Չարենցին է, մինչդեռ արևմտահայերենում ունի նաև Մեծարենցը:

(ՆՀԲ 1/264), երկնություն²⁹ [փայտեր, կարոտ] – 1/275 (ՆՀԲ 1/697), լափլեզ [խարույկներ] – 1/312 (ՆՀԲ 1/881), խուժողով [մահ] – 1/339 (ՆՀԲ 1/983)³⁰, մահառիթ [պատերազմ] – 1/180, [ռադիո] – 2/145 (ՆՀԲ 2/197), չարաղես [պատերազմ] – 3/18 (ՆՀԲ 2/568):

8. «Ա+հ+Ա+ա» – բազմախորհուրդ [ինքնություն] – 3/195 (ՆՀԲ 1/406), ժանտաքարո [ազատանիներ] – 3/107 (ՆՀԲ 1/832), հրաբորբոք* [արտ ցորենների] – 1/111, [մշուշ] – 1/246 (ՆՀԲ 2/129), մշտաբորբոք [փարոս] – 3/214 (ՆՀԲ 2/288), ոսկեքանդակ [դռներ] – 3/203 (ՆՀԲ 2/520):

9. «ա+Ա+ա+ա» – անհանգչելի [սեր] – 2/289, [բոց] – 2/291 (ՆՀԲ 1/179), անխմանալի [գոյություն] – 1/291 (ՆՀԲ 1/154):

10. Մեկական օրինակով կադապարներ. «ա+Ա+Ա» – անհամբույր [ծյուն] – 1/302 (ՆՀԲ 1/178), «Ա+ա+հ+Ա» – ահեղագոչ [ծայնով] – 1/357 (ՆՀԲ 1/30), «ա+Ա+հ+Ա» – անձեռագործ [դիակառք] – 2/294 (ՆՀԲ 1/190), «Ա+Ա+ա» – վաղվաղակի* [մշակ] – 3/323 (ՆՀԲ 2/774):

Ինչպես տեսնում ենք, ածականական բառաշարքում չարենցյան հնարավոր վերստեղծումները 42-ն են՝ ածականների 22,3%-ը:

2. ԳՈՅԱԿԱՆ

Գոյականների ընդհանուր թիվը կազմել է 35, որից ածանցավորները 27-ն են, բարդերը և պարզերը՝ 4-ական: Ածանցավորների մեջ գերակշռում են վերջածանցավորները: Նախածանցավորները 4-ն են (առկայծ, անխոհություն, անձայնություն, անեզրություն), որոնցից 3-ը՝ նաև վերջածանցավոր: Ինչ վերաբերում է վերջածանցների, ապա այստեղ գրանցել ենք այսպիսիք՝ բազմակի օրինակներով՝ -ություն (8), -ուս³¹ (7), -անք (5), մեկական օրինակով՝ -կալ, -(ա)ստան, -ք, -անոց, -արան, -ու:

Գոյականների օրինակները՝ ըստ բառակազմական կադապարների՝

1. «Ա+ա» – ամոքում – 1/69 (ՆՀԲ 1/73), առնությամբ [արի] – 2/330 (ՆՀԲ 1/309), գրկանքներ [սերասուն] – 1/290 (ՆՀԲ 1/587), երկրություն [եղերական երկուության սովեր] – 1/81 (ՆՀԲ 1/699), երկրակալ (= տիրակալ) 3/378 (ՆՀԲ 1/700), գարթնումը – 1/341 (ՆՀԲ 1/719), ըղձանք – 3/321 (ՆՀԲ 1/761),

²⁹ Ամենայն հավանականությամբ՝ արևմտահայերենում այս բառի վերստեղծումը մեծաթեցյան է, արևելահայերենում՝ չարենցյան:

³⁰ Բացի գրաբարյան բառարաններում վկայված «խուժողով» և «խուժադով» բառերից (ՆՀԲ 1/983)՝ «վայրենի, բարբարոս» իմաստով՝ Չարենցը կիրառել է նաև արանց հեղինակային բառատարբերակը՝ «խաժադով», ինչը տեղադրել ենք հեղինակային բառատարբերակների մեջ:

³¹ Պարզ է, որ ածանցի վերջնահնչյուն հ-ի անկմամբ՝ բացառությամբ պղպջումն բառի:

թախժության [վեպեր] – 3/378 (ՆՀԲ 1/792), **խանդաղանք**³² – 2/256 (ՆՀԲ 1/920), **կասկածանք** – 2/270 (ՆՀԲ 1/1059), **կարոտանք** – 1/123, 180, 181, 271, 2/265, 3/278, 3/516 Թ (ՆՀԲ 1/1077), **հեռաստան**(ներում) – 1/315 (ՆՀԲ 1/88), **հրդեհում** – 1/41 (ՆՀԲ 2/140), **հորձք** – 2/407 Թ (ՆՀԲ 2/124), **ճախրում** (= ճախրանք) – 1/240՝ «ճախրուն»-ի հանգագույզը (ՆՀԲ 2/166), **մեհանոց** – 2/408 Թ (ՆՀԲ 2/251), **պղպջումն** – 3/328 (ՆՀԲ 2/655), **վառման** [բույրը] – 1/228 (ՆՀԲ 2/118) (ՆՀԲ 2/785), **ուրույնություն** (գարնան մուտքը) – 3/184 (ԱԲ 665), **քանդումի** [հուր] – 1/309 (ՆՀԲ 2/979), **քսություն** – 3/327 (ՆՀԲ 2/1014):

2. «Ա» – **ուղի** – 1/315, (ՆՀԲ 2/545), **բաց** – 3/531 Թ՝ «բաց տարածություն» իմաստով գոյական՝ «մարդկանց»-ի հետ հանգավորված. **բացերի** [մեջ]³³ (կապույտ լճի վրա, բացերի մեջ պապակ) – 1/108 (ՆՀԲ 1/469), **եռեր** [կրքիդ եռերը շոգ] – 1/286, **ջերմը** – 2/153՝ «ջերմություն» իմաստով (ՆՀԲ 2/672):

3. «Ա+հ+Ա» – **մահաթույն** – 3/280 (ՆՀԲ 2/196), **խաչափայտ**³⁴ – 3/411 (ՆՀԲ 1/924), **մեծագործ**(ներ) – 3/445 (ՆՀԲ 2/235):

4. «ա+Ա+ա» – **անխտիություն** – 3/34 (ՆՀԲ 1/161), **անձայնություն**³⁵ – 3/534 Թ (ՆՀԲ 1/190), **անեզրություն** – 3/191 (ՆՀԲ 1/138):

5. Այլ կաղապարներով բառեր՝ մեկական օրինակով՝

«ա+Ա» – **առկայծ**³⁶ [խելքի մի առկայծ] – 1/338, [արևը – հեռու՝ մի առկայծ] – 1/390 (ՆՀԲ 1/356), «Ա+Ա» – **խունկեղեղ** [հնամենի խունկեղեղ (մարմին)] – 1/98 (ՆՀԲ 1/984), «Ա+ա+ա» – **հանգստարան** (գերեզման) – 3/318 (ՆՀԲ 2/39), «Ա+Ա+ա» – **օրհներգու** [պայծառ (Ե.Զ.՝ Նաիրիի երգիչ)] – 1/366 (ՆՀԲ 2/1037):

Չարենցյան հնարավոր վերստեղծումները այս շարքում 14-ն են՝ գոյականական օրինակների մոտ 40%-ը:

3. ՄԱԿԲԱՅ

Մեր ընտրանքում տեղ գտած 32 մակբայներից 19-ը ածանցավոր են, 11-ը՝ բարդ, 2-ը՝ արմատական: Բարդերի շարքում գերակշռում են հոդակապով կազմությունները (10 օրինակ՝ մակբայների 31,25%-ը):

³² Հիմքը (*խանդաղ*) համաժամանակյա տեսանկյունից պարզ է, տարժամանակյա տեսանկյունից՝ ածանցավոր, քանի որ **-աղ**-ը գրաբարի համար դիտվում է ածանց (տե՛ս Հովսեփյան Լ., Գրաբարի բառակազմությունը, Երևան, 1987, էջ 100):

³³ Գրաբարյան համարժեքը եղել է «ի բացի»-ն (ՆՀԲ 1/469):

³⁴ Հնարավոր է՝ արևելահայերենում առաջինը ինքը կիրառած լինի:

Արևմտահայերենում կիրառել է նաև Սիամանյոն:

³⁵ Բնագրում безгласность (<https://rustih.ru/konstantin-balmont-pri-more-chernom>):

Թարգմանությունը համարժեք է ն՝ բնագրին, ն՝ գրաբարյան ձևին:

³⁶ Բերված 2 օրինակներում էլ «առկայծ»-ը հանգավորված է «հանկարծ»-ի հետ:

Նկատենք, որ համատեքստից դուրս բոլոր ներքոբերյալ օրինակները կարող են դիտվել ածականներ, ընդ որում՝ դրանցից 17-ը (աստղանիշով են) գուցա հեռ ածականական կիրառություններ ունեն նաև չարենցյան բնագրերում:

Մակբայական օրինակները՝ ըստ բառակազմական կաղապարների՝

1. **«ա+Ա» – անահ*** [սպասել] – 1/385, [թռչել] – 2/133, [կառուցել] – 2/170, [կանգնել] – 2/257, [կանգնել] – 3/26 (ՆՀԲ 1/104), **անայլայլ*** [սպասել] – 2/179 (ՆՀԲ 1/106), **անլեզու*** [մղկտալ] – 1/188, [մեռնել] – 2/7, [ճչալ] – 2/38 (ՆՀԲ 1/156), **անխարդախ** [կանգնել] – 3/25 (ՆՀԲ 1/160), **անխոհ***, անուղի [ճանապարհ ընկնել] – 3/35 (ՆՀԲ 1/161), **անկար*** [կորչել] – 3/483 (ՆՀԲ 1/171), **անմարմին***, **աննենգ** [ծպտալ] – 1/296 (ՆՀԲ 1/210), **անտես*** [ճախրել ու գնալ] – 1/84 (ՆՀԲ 1/245), **անուղի*** [քայլել] – 3/32 (ՆՀԲ 1/220):

2. **«Ա+հ+Ա» – ահաբեկ*** [կախվել ձիու սանձից] – 3/13 (ՆՀԲ 1/28), **հոգեվարք*** [բզկտվեց մեր սիրտը] – 1/11 (ՆՀԲ 2/112), **հողմաձայն*** [երգել] – 3/117 (ՆՀԲ՝ ածական 2/118), **հողմանման** [աղմկել] – 2/267 (ՆՀԲ 2/118), **հուսակտուր** [ճչալ] – 1/356 (ՆՀԲ 1/376), **մահագուշակ** [երգել] – 1/324 (ՆՀԲ 2/196), **մահաշշուկ** [բարձրանալ] – 1/302 (ՆՀԲ 2/196), **մահատիպ*** [անցնել] – 3/68 (ՆՀԲ 2/197), **սրտաբեկ*** [զգալ] – 1/120 (ՆՀԲ 2/763), **օձաձև** [զալարվել] – 2/32 (ՆՀԲ 2/1026):

3. **«Ա+Ա+ա» – վաղվաղակի*** [ունկնդրել երգը] – 2/285, [աստղիկերի նման վառված] – 3/460 (ՆՀԲ 2/774), **խայտառակաբար**³⁷ [հիմքից կործանել] – 3/146 (ՆՀԲ 1/918):

4. **«Ա+ա» – եղերական*** [օրորվել] – 1/276 (ՆՀԲ 1/654), **զվարթուն*** [հերկել] – 3/95, [ծաղկել] – 3/176, [արևի նման զվարթուն հնչում է ձայնը] – 3/472 (ՆՀԲ 1/744), **մխիթարիչ** [զալ] – 1/259 (ՆՀԲ 2/284):

5. **«ա+Ա+ա» – անգիտաբար** [լիզել] – 3/321 (ՆՀԲ 1/126), **անկշռելի*** [կուտակվում է խոհը] – 3/172 (ՆՀԲ 1/175, ԱԲ 67)՝ «անչափելի շատ» իմաստով:

6. **«Ա» – գեղգեղ** [երգել] – 1/285 (ՆՀԲ 1/536). բառարանային նշումով՝ գոյական, բառարանային օրինակներով՝ նաև մակբայ՝ «գեղգեղուն» իմաստով, **կարկամ*** [րել].... – 1/30 (ՆՀԲ 1/1071)

7. Այլ կաղապարներով բառեր՝ մեկական օրինակներով՝

³⁷ Թեև ստուգաբանորեն «առակ»-ը բաղադրյալ կազմ ունի՝ «առ նախդիր+ակ արմատ», սակայն համաժամանակյա տեսանկյունից՝ ճիշտը արմատական բառ դիտելն է:

«Ա+հ+Ա+ա» – **հրաբորբոք**³⁸ [անցնել (մոմոմբ)] – 1/111 (ՆՀԲ 2/129), «Ա+2+Ա» – **տարուբեր** [ծփալ] – 1/260 (ՆՀԲ 2/858), Ա+վ+ա – **սիրողաբար** [երգել] – 3/478 (ՆՀԲ 2/716):

Մակբայներից, փաստորեն, 4-ն են չարենցյան հնարավոր վերստեղծումներ:

4. ԲԱՅ

Բայերը ևս ի ցույց են դնում գրաբարյան բառապաշարի բանաստեղծական հնարավորությունները: Դրանց թիվը մեր ընտրանքում մեծ չէ՝ 19 օրինակ՝ տարբեր կազմություններով:

Բայերի օրինակները՝ ըստ բառակազմական կաղապարների՝

1. «Ա+ա» – **առաջել**³⁸ – 3/282 (ՆՀԲ 2/338, ԱԲ 586), **արծաթել** [արևը ամպերը] – 1/253 (ՆՀԲ 1/361), **բերկրել** – 1/41, 1/45 (ՆՀԲ 1/485). 2 օրինակում էլ՝ «երկրի – բերկրի» հանգագույն է, **թևել** [թևաբաց] – 3/114 (ՆՀԲ 1/809), **ծափել** [ծնծղաձայն] – 3/421, [ծնծղաները] – 3/422, [արքան, սենատորը] – 2/405 Թ, [ծառերը] – 3/423 (ՆՀԲ 1/1013), **հանճարել** [հեղձուցիչ գազեր] – 1/397 (ՆՀԲ 2/46), **ջամբել** – 2/193՝ «հագուրդ ստանալ» իմաստով (ՆՀԲ 2/669) [խնդուն եռանդով ջամբած], **քնարել**³⁹ – 2/47 (ՆՀԲ 2/1008):

2. «Ա+ա+ա» – **անուշանալ** – անուշացած [միրգ] – 1/264 (ՆՀԲ 1/222), **անրջանալ** – 1/71 / **անրջացած** [լույսերը անրջացած սրբացան] – 1/67, [անջացած ծիածան (ժպիտը՝ որպես հաշտության նշան)] – 1/68, 69 (ՆՀԲ 1/248), **լեռնանալ** [լեռնացավ Լենինը] – 1/404, 2/146, 162, 2/290, **լեռնացող** [ծով] – 3/64 (ՆՀԲ 1/884), **ցրտանալ** [կցրտանա քնարդ] – 2/257 (ՆՀԲ 2/920):

3. «Ա+հ+Ա+ա+ա» – **մահապարտվել** – **մահապարտված** [աշխարհ] – 2/173 (ՆՀԲ 2/197), **ջահագարդվել** – **ջահագարդված** [կրակուն կիրակի] – 1/351 (ՆՀԲ 2/668). սրա ներգործականն էլ կա, անդրադարձ չեզոքն էլ:

4. «Ա+Ա+ա» – **լափլիզել** [հուրը իմ ուղեղը] – 1/200, [հրդեհի նման (արևը Իրանի՝ իր հոգում)] – 1/422 (ԱԲ 352), **ծափծափել** 3/444 (ՆՀԲ 1/1013, ԱԲ 406):

5. Ա+հ+Ա+ա – **ողջագուրել** [կարոտը] – 1/94 (ՆՀԲ 2/512), **ողջակիզել** [կրակին] – 1/352, **ողջակիզեն** [ձեզ] – 3/285 (ՆՀԲ 2/513):

6. «Ա+հ+ա+ա» – **ռխակալել** – 3/173 (ՆՀԲ 2/505):

Բերված բայական օրինակներից 4-ը կիրառված են որպես

³⁸ Համաժամանակյա տեսանկյունից՝ «առաջ»-ն արմատ է (տե՛ս Ջահուկյան Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Երևան, 1989, էջ 233), տարժամանակյա տեսանկյունից՝ նախդրավոր կազմություն (տե՛ս Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Երևան, 1971, հ. Ա, էջ 245):

³⁹ Նույն շրջանում Վ. Թորոպենցն էլ ունի:

հարակատար դերբայ (*անըջացած, անուշացած, մահապարտված, ջահագարդված*), «լեռնանալ» բայի օրինակներից մեկը ենթակայական դերբայով է, իսկ մյուս բայերը կիրառված են դիմավոր ձևերով: Չարենցյան հնարավոր վերստեղծումները բայական շարքում, փաստորեն, 9-ն են:

Ամփոփելով նշենք, որ սույն ուսումնասիրության շրջանակներում բացահայտել և քննել ենք նաև 3 առանձին բառախմբեր՝ 1) իմաստային նորաբանություններ, 2) բառատարբերակներ, 3) գրաբարյան անցյալ դերբայի կաղապարով ձևված բառեր, որ, կրճատված լինելով ծավալի պատճառով, կներկայացվեն այլ հրապարակմամբ:

Հեղինե Մելքոնյան

Գրաբարյան բառաշերտը Եղիշե Չարենցի չափածոյում

Ամփոփում

Հոդվածում քննության են առնված Եղիշե Չարենցի չափածոյում տեղ գտած գրաբարյան բառերը՝ դրանցում առանձնացված այնպիսիք, որ առաջին անգամ վերաշրջանառվել են հեղինակի կողմից (68 բառ): Վերջիններս ներկայացվել են որպես հարաբերական հեղինակային նորաբանություններ: Ուսումնասիրության արդյունքում արձանագրել ենք՝

- Գրաբարյան բառաշերտը չարենցյան չափածոյի ստվար բառակազմն է՝ 274 բառ՝ ամենատարբեր բառակազմական կաղապարներով: Գրաբարյան բառազանձին դիմելը կարելի է համարել Եղիշե Չարենցի ընդգծված նախասիրությունը:

- Օգտվելով գրաբարյան բառապաշարից՝ Չարենցը երբեմն փոփոխում է այդ բառերի կիրառությունների շրջանակները՝ ստեղծելով բազմիմաստ դրսևորումներ (ածական//մակբայ):

- Չարենցյան հնարավոր բառավերստեղծումներում գերակշռում են ածականները:

- Բառակազմական տեսանկյունից՝ մեր ընտրանքում գերակշռում են ածանցավոր կազմությունները, որոնց քանակապես հաջորդում են բարդերը, իսկ այս երկուսին բավականին զիջում են պարզերը: Բարդ և ածանցավոր կազմությունների թիվը մոտ է ածականների և մակբայների դեպքում, մինչդեռ գոյականների դեպքում այդ տարբերությունն ընդգծված է: Բառակազմական կաղապարների բազմազանություն է նկատվում հատկապես ածականների դեպքում՝ 13 կաղապար: Եթե բարդ բառերի մեջ գերակշռում են հոդակապով կազմությունները, ապա ածանցավորների մեջ՝ *ան-* նախածանց ունեցողները:

Эгине Мелконян

Грабарский словопласт в поэзии Егише Чаренца

Резюме

В статье исследованы слова грабара, использованные в поэзии Егише Чаренца. Были выделены такие слова (68), которые в ашхарабарских текстах впервые

использовались автором. Последние были представлены как относительные авторские неологизмы. В результате исследования зафиксировали:

- Грабарский словопласт в чаренцевской поэзии весомый по количеству – 274 слова с различными словообразовательными моделями. Обращение к словарю грабара можно считать подчеркнутым предпочтением Егише Чаренца.
- Используя лексику грабара, Чаренц иногда меняет контексты употребления этих слов, создавая многозначные употребления (прилагательное// наречие).
- В чаренцевских возможных воссозданий слов преобладают прилагательные.
- С словообразовательной точки зрения в нашей выборке преобладают аффиксальные образования, за которыми следуют сложные, а простые значительно уступают этим двум. Количество аффиксальных и сложных образований близко при прилагательных, тогда как у имен существительных разница выражена ярко. Замечено множество моделей слов, особенно в случае с прилагательными (13). Если в сложных словах преобладают слова с соединительной гласной, то в аффиксальных – слова с приставкой *ան-*.

Heghine Melkonyan

Grabar's Word Layer in the Poetry of Yeghishe Charents

Summary

The article examines the Grabar words used in the poetry of Yeghishe Charents. Words that were first used by the author (68) in Ashkharabar texts were highlighted. The latter were presented as relative author's neologisms. As a result of the study, it was recorded:

- The Grabar word-layer in Charents' poetry is significant in terms of quantity – 274 words with various word-formation models. Referring to the Grabar dictionary can be considered an emphasized preference for Yeghishe Charents.
- Using the vocabulary of the Grabar, Charents sometimes changes the contexts of the use of these words, creating polysemantic uses (adjective// adverb).
- Adjectives predominate in Charents' possible recreations of words.
- From the word-formation point of view, our sample is dominated by affixal formations, followed by complex ones, while simple ones are significantly inferior to these two. The number of affixal and compound formations is close for adjectives and adverbs, while for nouns the difference is pronounced. Many word patterns have been observed, especially in the case of adjectives (13). If words with a connecting vowel predominate in compound words, then words with the prefix *ան-* predominate in affixed words.

Խմբագրություն է ուղարկվել 02.02.2022թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 14.02.2022թ.

Տպագրության է հանձնարարվել 07.06.2022թ.